

УДК 37
Д69

Серія «Виховна робота»
Заснована 2018 року

Д69 Насильство. Булінг. Проблема в запитаннях та відповідях [Текст]/ І. І. Дорожко, О. Є. Малихіна, Л. В. Туріщева. — Х. : ВГ «Основа», 2019. — 144, [1] с. : іл., табл. — (Серія «Виховна робота»).

ISBN 978-617-00-3634-6.

У посібнику у формі запитань та відповідей розглянуто найактуальніші аспекти насильства над дітьми. Акцентовано увагу на найбільш складних проявах домашнього насильства, зокрема сексуального. Пояснюються особливості, відмінності, причини та наслідки шкільного насильства. Докладно проаналізовано явище булінгу та його модифікації — кібербулінгу. Надано практичні поради та розробки занять для допомоги дітям, які зазнали насильства.

Для вчителів та психологів навчальних закладів, батьків.

УДК 37

Навчальне видання

Серія «Виховна робота»

НАСИЛЬСТВО. БУЛІНГ. ПРОБЛЕМА В ЗАПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ

Навчально-методичний посібник

Головний редактор *Н. І. Павлюк*
Технічний редактор *Є. С. Островський*
Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 08.04.2019. Формат 60×90/16. Папір газет.
Друк офсет. Гарнітура Шкільна. Ум. друк. арк. 10,00. Зам. № 19-04/15-05

ТОВ «Видавнича група «Основа».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6058 від 01.03.2018 р.
Україна, 61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66.
Тел. (057) 731-96-33. E-mail: office1@osnova.com.ua
www.osnova.com.ua www.book.osnova.com.ua

Телефон для замовлення: 0-800-505-212
(Безкоштовно з мобільних та стаціонарних телефонів України)

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»
м. Харків, пров. Сімферопольський, 6. Тел. +38 (057) 703-12-21
www.triada-pack.com, email: sale@triada.kharkov.ua
ISO 9001:2015 № UA228351, FAMO TRIADA LLC (065445)

ISBN 978-617-00-3634-6.

© Дорожко І. І., Малихіна О. Є.,
Туріщева Л. В., 2019
© Кришталь О. О., макет обкладинки, 2019
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2019

*Насильство — в сутності людей,
Насильством повниться наш світ;
Й людина лише зневолі
Не заподіює сусіду бід.*

Мухаммед Аззахірі Ас-Самарканд

ВСТУП

Останнім часом тема насильства доволі популярна в нашому суспільстві. Популярна вона тому, що з насильством ми або безпосередньо, або опосередковано стикаємося досить часто. У будь-якому разі чуємо ми про насильство постійно. Однак складною ця тема є через не зовсім правильне розуміння людьми причин, цілей і сенсу будь-якого насильства. З одного боку, більшість з нас ставиться до насильства негативно, а з другого — багато людей регулярно його вчиняють або хотіли б вчинити для розв'язання своїх проблем. На жаль, у цьому світі сила багато в чому є вирішальною, а сила у нас найчастіше асоціюється саме з насильством, тобто з найбільш виразною формою її прояву.

Сьогодні вже відомо, що, крім індивідуально-особистісних передумов учасників насильства, його виникненню сприяють особливості соціального контексту:

- особливості родинного виховання: діти — ініціатори цькування так само часто стають жертвами жорстокого поводження в сім'ї;
- поведінку вчителя детермінує суб'єктивне відчуття безпеки дитини в класі; учитель — це фігура, здатна зупинити або підтримати насильство;
- трансляція насильства в ЗМІ.

Тому зазначеною проблемою повинні займатися спільно педагоги, психологи та батьки (чи інші значущі для дитини дорослі). Цей посібник призначений саме для них.

Проаналізуємо різні прояви насильства до дитини, особливості та наслідки, щоб краще зрозуміти це явище й знати, як до нього правильно ставитися в різних ситуаціях.

НАСИЛЬСТВО: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ПРОЯВИ, ДОПОМОГА

△ Що таке насильство?

Насильство — це будь-які дії, що чиняться навмисно і спрямовані на досягнення певної мети однією людиною (чи групою осіб) щодо іншої, якщо ці дії порушують права й свободи останньої, завдають їй фізичної, моральної чи психічної шкоди, унеможлиблюють ефективний самозахист потерпілого від насильства.

Основними термінами в галузі проблематики насилля є: *образа, лайка, жорстоке поводження, експлуатація, спокушання, зневага, ігнорування, забування, відсутність турботи.*

Насильство класифікується за кількома параметрами:

- явне або приховане (непряме) — залежно від стратегії поведінки кривдника;
- відбувається нині або відбулося в минулому;
- одиничне чи множинне, впродовж тривалого часу;
- за місцем події і оточення: вдома — з боку родичів, у школі — з боку педагогів або дітей, на вулиці — з боку дітей або незнайомих дорослих.

△ Які види насильства існують та як вони можуть проявлятися?

1. **Фізичне** — навмисне маніпулювання тілом дитини як об'єктом, що призводить до заподіяння дитині фізичних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

Прояви:

- ляпаси;
 - потиличники;
 - кусання;
 - удушення;
 - припікання;
 - штовхання;
 - примушування пити або їсти те, що шкодить здоров'ю (зокрема алкоголь, наркотики);
 - побиття;
 - використання вогнепальної зброї або погрози зброєю.
2. **Сексуальне** — навмисне маніпулювання тілом дитини як сексуальним об'єктом, що призводить до залучення дитини до сексуальних дій з насильником з метою отримання останнім сексуального задоволення або іншої вигоди.

Прояви:

- зґвалтування;
- примушування до небажаних форм статевих контактів;
- примушування до спостереження за статевим контактом кривдника з іншими;
- підглядання;
- залучення до порноіндустрії чи секс-бізнесу.

3. **Психологічне** — навмисне маніпулювання дитиною як об'єктом, ігнорування його суб'єктних потреб, що призводить до різних деформацій і порушень психічного (поведінкового, інтелектуального, емоційного, вольового, комунікативного, особистісного) розвитку.

Прояви:

- словесні образи, крики;
 - приниження, безпідставна критика;
 - залякування, погрози;
 - шантажування, переслідування;
 - ізоляція;
 - прийняття одним членом сім'ї рішень, які не обговорюються;
 - навіювання почуття провини, невпевненості;
 - заборона бачитися/спілкуватися з рідними та близькими людьми.
4. **Економічне** — навмисні дії щодо дитини, спрямовані на те, щоб позбавити її житла, їжі, одягу, коштів, на які він має законне право.

Прояви:

- заборона навчатися;
- шантаж, погрози (позбавлення коштів);
- неправомірні дії щодо особистого майна жертви;
- змушування до певних дій за гроші;
- вимога надати детальний звіт, як і на що витрачаються кошти.

△ У чому особливості фізичного насильства?

За якими показниками можна визначити, що дитина є жертвою саме фізичного насильства?

Фізичне насильство над дитиною — це будь-яке невідоме заподіяння ушкодження дитині віком до 18 років. Фізичне насильство втілюється у формі ударів по обличчю, трясіння, поштовхів, ляпасів, удусення, стусанів, зачиняння у замкненому приміщенні, побиття ременем, мотузками, заподіяння каліцтв важкими предметами і ножом тощо. Фізичне насильство охоплює також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних речовин або «медичних препаратів, що спричиняють

одурманення» (наприклад, снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби утоплення.

Визначити, що дитина стала жертвою фізичного насильства, можна за такими ознаками:

- синці, які виникли з незрозумілих причин;
- шрами, сліди зв'язування, сліди від нігтів, сліди від тиску пальців;
- сліди від ударів предметами (ременем, палицею, мотузкою та ін.);
- слід від укусу на шкірі;
- наявність на голові ділянок шкіри без волосся;
- незрозумілі сліди опіків (від кінчика сигарети, опіки рук та ніг гарячою водою у вигляді «рукавиці» або «шкарпетки»);
- опіки гарячим предметом (запальничка, праска тощо);
- незрозумілі переломи кісток, вивихи, рани;
- пошкодження внутрішніх органів (розрив печінки, удари нирок, сечового міхура внаслідок удару в живіт або в бік);
- незвичайний стан дитини після вимушеного прийому алкоголю або ліків;
- померла дитина з ознаками насильства (вбивство);

Про періодичне фізичне насильство йдеться в тому разі, якщо на тілі дитини є сліди різної давнини (шрами, свіжі рани, синці тощо).

Про факт застосовуваного фізичного насильства свідчать й особливості поведінки жертви-дитини:

- страх при наближенні батьків чи інших людей до дитини;
- пасивність, відлюдкуватість або підвищена агресивність;
- загальне уникнення фізичного контакту;
- застиглий, переляканий погляд;
- незрозумілі зміни в поведінці (раніше життєрадісна дитина стала постійно сумною, замисленою, замкненою);
- страх перед виходом зі школи / дитячого садка додому. Або, навпаки, перед входом до школи / дитячого садка, якщо насильство застосовується там;
- почастішання випадків заподіяння собі шкоди — саморуйнівна поведінка (вживання алкоголю, наркотиків, куріння);
- втеча з дому;
- носіння одягу, що не відповідає погодним умовам (наприклад, влітку вовняний светр з високим коміром, аби приховати синці на тілі);
- відчайдушні прохання і благання дитини не повідомляти батькам про її невдачі (двійки, прогули, погану поведінку) в школі.

△ У чому особливості сексуального насильства?

Сексуальне насильство над дитиною — використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослою людиною чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. Сексуальне насильство означає статеві зносини (коїтус), оральний і анальний секс (включаючи інцест), взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти зі статевими органами. До сексуального розбещення відносять також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли вона про це не знає (під час роздягання).

△ Що потрібно знати про сексуальне насильство тим, хто працює з дитиною?

Сексуальне насильство, скоєне стосовно дитини, за своїми наслідками належить до найважчих психологічних травм.

Зазвичай жертвами сексуального порочного ставлення є діти молодше 12 років, але найчастіше — віком 3–7 років. Маленька дитина ще не розуміє, що відбувається, її легше залякати, схилити до того, щоб вона нікому не розповідала про те, що сталося (тобто укласти «договір мовчання»). Також дорослий, який вчинив насильство, сподівається, що в цьому віці дитина ще не здатна описати те, що сталося, словами. Оскільки фантазії маленької дитини найчастіше переплетені з реальністю, то, ймовірно, її розповіді не повірять, навіть якщо вона щось про це і розповість. Сексуальному насильству у віці до 14 років зазвичай піддаються 20–30 % дівчаток і 10 % хлопчиків. Хлопчики частіше, ніж дівчата, піддаються насильству в більш ранньому віці. Хоча в цілому сексуальне насильство над хлопчиками зустрічається в 3–4 рази рідше, ніж над дівчатками.

Існує безліч перекручених уявлень про гвалтівника.

По-перше, вважається, що насильником може бути лише чоловік. Однак за статистикою 2 % із тих, хто гвалтує дітей,— жінки. На думку фахівців, їхня чисельність насправді більша, оскільки виявити такі випадки важче, адже традиційно жінки знаходяться поруч із дитиною, тому жінкам-гвалтівницям простіше приховати те, що відбувається.

По-друге, вважається, що гвалтівники належать до людей старшого віку. Та зазвичай це люди молодше 40 років, 50 % з них стають гвалтівниками у 30 років.

По-третє, існує думка, що сексуальне насильство над дитиною здатна скоїти лише психічно хвора людина, проте лише 5 % гвалтівників страждають психічними розладами або порушеннями поведінки й потягів. За зарубіжними даними, приблизно

у 1/3 з них сформований синдром залежності (алкоголізм чи наркоманія) і лише 1/3 з їхнього числа вчинили насильство в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Розрізняють ситуативних гвалтівників та гвалтівників, що мають певні прагнення. У першому випадку не можна вважати, що головною причиною насильства стала специфічна орієнтація — сексуальний потяг до дітей. *Ситуативних гвалтівників* поділяють на кілька типів:

- *регресивні*. Вони відрізняються низьким рівнем самоповаги, а також низькою здатністю контролювати імпульси. З цих причин влада над власними дітьми провокує їх до скоєння насильства;
- *морально нерозбірливі*. Вони жорстоко поводяться з усіма близькими людьми, над ким вони мають владу і хто залежить від них: дружиною, родичами, друзями, підлеглими. Зрештою об'єктом насильства стає дитина, при цьому, як правило, гвалтівник цього типу примушує до сексуального контакту, використовуючи фізичну силу;
- *сексуально нерозбірливі*. Це люди, для яких не існує меж і правил задоволення власних сексуальних потреб. Останнім часом навіть виокремлюється специфічний тип адиктивної поведінки: сексуальна адикція, хоча далеко не всі, кому вона притаманна, стають гвалтівниками;
- *неадекватні*. До цього типу належать соціопати — люди, котрі соціально перебувають поза межами суспільства, для яких діти не мають жодної цінності, й тому вони вважають за можливе робити з ними все, що захочуть;

Гвалтівники, які віддають перевагу дітям — це винятково ті, чия сексуальна орієнтація спрямована на дітей, тобто педофіли. Для задоволення своїх потреб вони не зупиняються ні перед чим, тому кількість жертв у такому разі значно більша, ніж у ситуативних гвалтівників.

Гвалтівників, які віддають перевагу дітям, поділяють на такі типи:

- *спокусники*. Вони вміють знаходити контакт з дитиною, спілкуватися з нею, слухати, розмовляти, встановлювати з нею партнерські відносини. Залучення до сексуальних дій відбувається поступово, супроводжується виявом уваги до дитини, залицянням і подарунками;
- *інтроверти*. Цей тип не володіє такими ж навичками спілкування і зваблювання, як спокусник, тому встановлення тривалого контакту з дитиною, що дає змогу вступати в сексуальні

відносини,— для нього непросте завдання. У зв'язку із цим його сексуальний досвід короткотерміновий і нерідко супроводжується фізичним насильством;

- *садисти*. Їх найменше — 2 % з числа ґвалтівників, котрі віддають перевагу дітям. У цих випадках сексуальні дії пов'язані з потребою заподіювати біль, аж до вбивства.

△ **За якими ознаками можна припустити, що дитина зазнала сексуального насильства?**

Дізнатися про випадок насильства або розпусні дії щодо дитини з боку членів сім'ї, знайомих або сторонніх можна за її зовнішнім виглядом, поведінкою, розмовами. Садна і синці на обличчі або на тілі дитини, не схильної до бійок і активних ігор, які ніколи раніше не спостерігалися,— тривожний сигнал. Особливо якщо дитина не вдається в подробиці або її розповідь не зовсім правдоподібна. Пережите насильство може спровокувати замкненість, поганий настрій, пригніченість, тривожність, страх, небажання залишатися наодинці зі своїм кривдником.

△ **У чому особливості емоційного насильства над дитиною?**

Емоційне насильство над дитиною — це будь-яка дія, яка зумовлює стан емоційного напруження дитини, що може порушити нормальний перебіг її емоційного життя.

Зазвичай на успіх дитини батьки чи інші дорослі реагують похвалою, почуттям гордості та радістю. Однак іноді вони реагують протилежним чином: байдужістю і роздратуванням.

Спочатку це породжує в дитині змішані почуття. Надалі дитина, якій неодноразово доводиться зазнавати неадекватних реакцій батьків у відповідь на її позитивну поведінку, швидко втрачає мотивацію на досягнення і почуття гордості, що є невід'ємною частиною успіху. Вона робить висновок, що проявляти радість з приводу досягнень небезпечно і неправильно.

До емоційного насильства відносять такі дії стосовно дитини:

- ізоляція, тобто відчуження дитини від нормального соціального спілкування;
- похмурість, відмова від обговорення проблем;
- «торгівля заборонами» (наприклад, якщо дитина в певний час не виконала уроки або не прибрала ліжко, то за цим на певний час настає заборона дивитися телевізор або гуляти);
- образа;
- тероризування, тобто неодноразове ображення дитини словами і формування стабільного почуття страху;
- підтримання постійного напруження, залякування, погрози;